

Синиша Мишић

МОРАВСКА СРБИЈА

EVOLUTA

С И Н И Ш А М И Ш И Ћ

МОРАВСКА СРБИЈА

ИСТОРИЈА И ИСТОРИЈСКА ГЕОГРАФИЈА

EVOLUTA

ПРЕДГОВОР

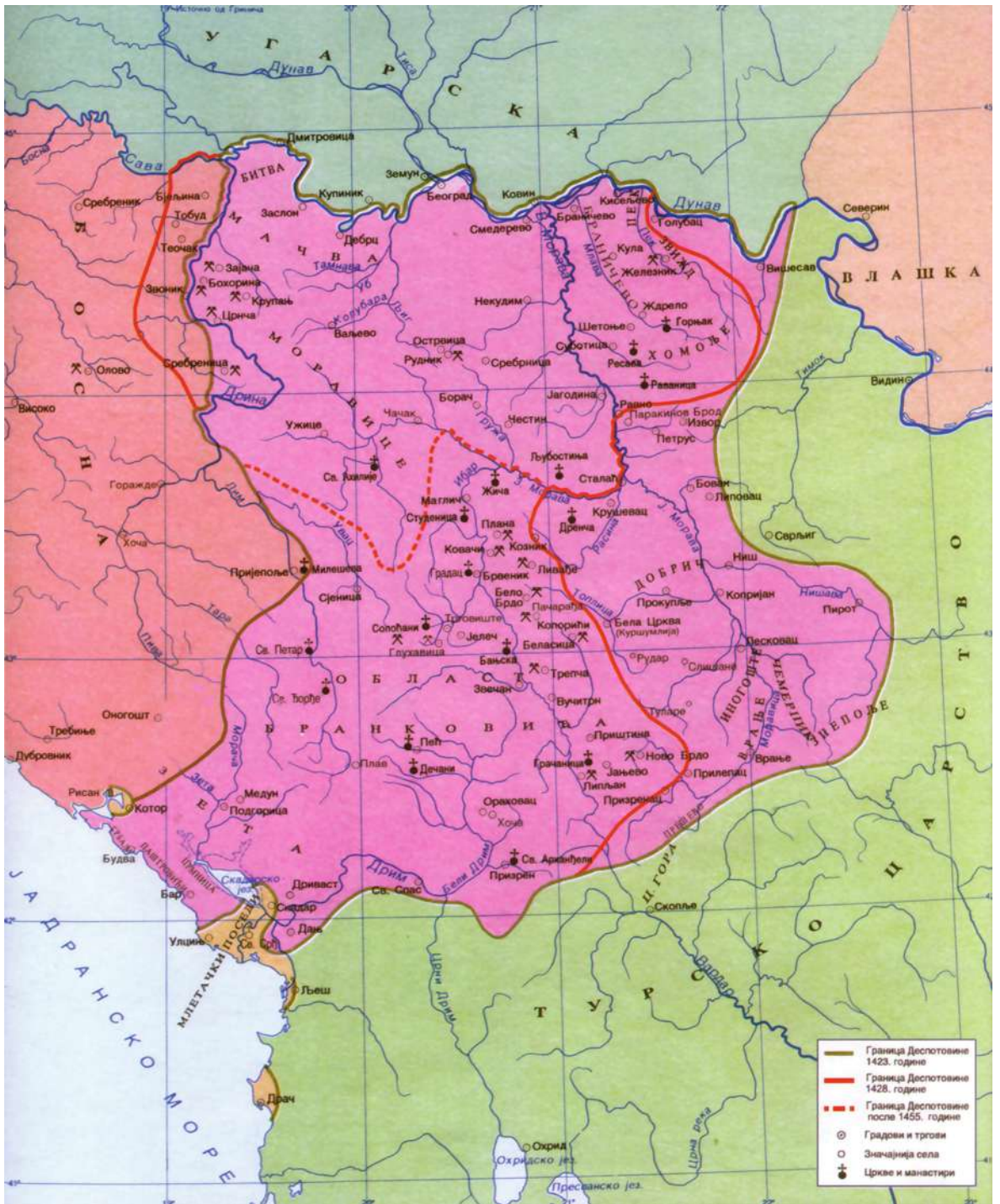
Израз *Моравска Србија* представља истовремено географски и историографски појам. У оба случаја он је јасно дефинисан. У првом у питању је простор који обухвата слив трију Морава (Јужне, Западне и Велике). У историографији Моравска Србија означава државу кнеза Лазара насталу после нестанка српског царства (1371), а овај појам је остао везан за српску државу до краја средњег века (1459). На почетку овог периода историографски појам Моравске Србије је шири од географског појма и сеже све до Полимља и Метохије, а после 1427/1428. године он постаје ужи од географског појма јер слив Јужне Мораве припада Турцима. Раздобље и простор који обухвата Моравска Србија представља значајан историјски период у српској историји и култури. То је време опадања и пропадања у погледу државе и државности, сеоба ка новим огњиштима и дубоких друштвених промена. Истовремено Моравска Србија је изнедрила последње високе домете у култури и уметности. У архитектури се појављује нови, моравски стил градње храмова и њиховог осликавања. На двору деспота Стефана Лазаревића долази до ренесансе српске књижевности, којој је свој допринос давао и сам деспот. Српски двор трпи јак утицај са Запада, пре свега из Угарске, а Србија постаје уточиште многим монасима, ничу нови манастири по читавој Моравској Србији (Раваница, Манасија).

У књизи пред нама сабране су расправе (чланци) које се односе на простор и историографски појам Моравске Србије. Ови радови су објављивани у распону од 30 година (1987—2017), као резултат истраживања аутора из личних побуда или као теме са међународних и националних научних скупова. Овде су радови распоређени у одређене тематске целине, које саме по себи и у целини треба да допринесу бољем погледу на историју и историјску географију Моравске Србије. У њима није ништа мењано без обзира на време када су објављени, јер главни резултати расправа још увек су актуелни у српској историографији. Један број ових радова је расут по зборницима који нису лако приступачни, па се надамо да ћемо их овако учинити доступнијима читаоцима.

На крају користим прилику да захвалим издавачкој кући ЕВОЛУТА и госпођи Бојани Ђебић Радић, што су овај рукопис уврстили у своја издања.

У Београду, уочи Ђурђевдана 2017.

Синиша Мишић

I УПРАВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА

1. ЖУПЕ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Простор који у средњем веку улази у састав југоисточне Србије може се грубо омеђити на следећи начин: на северу је граница река Нишава, и то од српско-бугарске границе па до ушћа у Јужну Мораву. Западна граница иде долином Јужне Мораве, обухватајући само десну обалу до Грделичке клисуре, после које прелази и на леву обалу и обухвата област око Врања и Прешева, а одатле се спушта на југ где обухвата Жеглигово и избија на доњи ток реке Пчиње. Пчиња и долина Криве реке представљају јужну границу, која се на исток пружа преко Осоговских планина и избија у долину Струме. Источна граница се не поклапа са данашњом границом између Србије и Бугарске јер Југоисточна Србија у средњем веку обухвата и област око Ћустендила, као и област Крајишта и Знепоља.

Овако омеђена територија је различита по свом физичко-географском саставу. Централни део области је планински, а сачињавају га планине Родопског масива, које су испресецане кањонским рекама.¹ Издвајају се клисурасте долине Јерме, Власине, Врле, Пчиње. Већих долина има на рубовима ове области, у долинама Нишаве, Јужне Мораве и на југу у Кумановској котлини. Таква је на пример Врањско-бујановачка котлина, која са Грделичком клисуром чини посебну целину.² На њу се наслања Прешевска котлина, која обухвата слив Моравице изузев ушћа, а на југу се преко Прешевске повије повезује са Кумановском котлином.³ Као посебна област издвајају се Горња Морава и Изморник између Скопске Црне Горе, планине Жегавице и области Криве реке. Кроз ову област протиче Јужна Морава.⁴ У унутрашњости се као планинске области истичу Власина и Крајиште, које обухвата планински предео јужно од Власинског блата.⁵ Затим, Кумановско-прешевска Црна Гора која се на северу пружа до Бујано-

¹ Ј. Цвијић, *Балканско њолуостирво*, Београд 1987; СР Србија 1, Београд 1982, 84 (даље: СР Србија 1).

² М. Костић, *Врањско-бујановачка котлина*, ВГ 4 (1968) 183—261.

³ М. Костић, *Прешевска котлина*, ВГ 5 (1969) 93—146.

⁴ А. Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, Насеља и порекло становништва 28, Београд 1935, 3—12.

⁵ М. Павловић, *Власина и Крајишће*, ВГ 4 (1968) 443—450.

вачко-врањске клисуре, а на западу до Горње Мораве и Изморника. Унутар ове области издвајају се две целине: Црна Гора или Карадаг и Поље, источни, нижи део области.⁶ Као посебна географска целина издваја се планинска област Горња Пчиња у изворишном делу Пчиње и око њених притока: Коћурске реке, Трипошнице, Лесничке, Козједолске и Мале реке. Масивом Козјак и Ђерманске планине одвојена је на југу од Жеглигова и Славишта.⁷

Велике реке теку ободима ове области, тако да становништво из унутрашњости гравитира према њиховим долинама, посебно према Јужној Морави. Она настаје спајањем Биначке Мораве и Моравице код Бујановца и тече кроз Врањску котлину и Грделичку клисуру и даље кроз Лесковачко поље. Има слив са развијеном ерозијом, па јој је корито пуно наноса.⁸ Њена највећа притока је Нишава, која извире у Бугарској, у Берковској планини. Највећа котлина јој је Пиротско поље, а клисура Сићевачка. Својим водотоком се истиче и Власина, која је до најновијих времена истицала из Власинског блата, типичне мочваре, на чијем месту је данас Власинско језеро.⁹ На истоку нашу област оптиче река Струма у свом горњем и делом средњем току.

Планински карактер посматране територије допринео је изоловању појединих области у веће или мање целине. У долинама и котлинама поменутих водотокова током средњег века долази до формирања жупа. На овом простору најраније се помињу жупа и град Врање. Приповедајући о ратовима свога оца, Ана Комнина под 1093. годином каже да је српски велики жупан Вукан продро на византијску територију и опљачкао подручје око Врања.¹⁰ Век касније Стефан Немањић у житију свога оца Светог Симеона каже да је Немања својој држави прикључио, између осталог, и област нишевску до конца, Мораву и Врање.¹¹ Под Врањем се овде подразумева истоимена жупа, која се територијално углавном поклапала са каснијом

⁶ Ј. Трифуноски, *Кумановско-џрешевска Црна Гора*, Насеља и порекло становништва 33, Београд 1951, 3—5.

⁷ Ј. Трифуноски, *Горња Пчиња*, Насеља и порекло становништва 38, Београд 1964, 5; Р. Т. Николић, *Врањска Пчиња*, Насеља српских земаља 2, Београд 1903, 89—246.

⁸ СР Србија 1, 99.

⁹ Исто, 100, 109.

¹⁰ ВИИНЈ, Београд 1966, 388 (коментар Б. Крекић); ИСН 1, Београд 1981, 198 (Ј. Калић); М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 25 (даље: М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*).

¹¹ В. Ђоровић, *Житије Симеона Немање од Стефана Првовенчаног*, Светосавски зборник 2. Извори, Београд 1939, 18; Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, превод Л. Мирковић и М. Башић, Стара српска књижевност 3, Београд 1988, 72.

нахијом Врање.¹² У овој жупи се у средњовековним повељама и другим изворима наводе села: Горње и Доње Врање, Собина, Раковац, Лопардинце, Хотуља, Белиновац, Брезница, Божиновац, Бунушевце, Катун, Грахојевци, Пладни Дол, Војнеговци.¹³ Сва ова села и данас постоје. Жупа Врања се на исток пружала источно од Јужне Мораве, укључујући и села Тибужда, Изамно и Рђавица. Линијом атара ових села ишла је и граница Србије после 1207. године, обухватајући доњи и средњи ток Врле и Власине и избијајући на средњи ток Нишаве.¹⁴

Поред Врања у њеном суседству биле су жупе Иногоште и Прешево, које се јављају доста касније у изворима, тек почетком XV века. Жупа Иногоште је лежала у долини Масуричке котлине, са центром у граду Иногошт или Виногошт.¹⁵ Жупа Прешево се простирала око данашњег Прешева и није искључено да је у XII веку била само предеона целина у оквиру неке од већих жупа (Врања или Морава). Поред Врање, Стефан Првовенчани наводи и нишавску област до конца. Под овим се свакако подразумева управно подручје града Ниша, или градска жупа.¹⁶ Нишавска област је обухватала долину Нишаве у доњем току и десну обалу Јужне Мораве до Грделичке клисуре. На југу нишавска област се граничила са жупама Врања и Иногоште. О њеним границама се више може закључити на основу турских пописа из 1498. и 1516. године. Нишка нахија, која је од 1481. године била у саставу Смедеревског санџака, била је одвојена од Крушевачког санџака Јужном Моравом, од села Брејановце до ушћа Велепољске реке. Села Нишке нахије на граници са Видинским санџаком су: Горњи Крупац, Врело, Кравље, Церје, Јасеновик, Горња и Доња Малча и Просек, даље је граница ишла Нишавом све до ушћа Црвене реке.¹⁷ Она је

¹² А. Стојановски, *Врањски кадилук у 16. веку*, Врање 1985. Упор.: Г. Томовић, *Врање и околина у средњем веку*, ВГ 26—27 (1993/1994), 45—48. Неће бити тачна тврдња да се Врање нигде не назива жупом и да је то област. Управо се код Стефана Немањића јасно разликује нишавска област од жупе Врања. Такође, катун Псодераца није сметња за постојање жупе, јер зимовишта (стална насеља) влаха и јесу у жупи, не на планини.

¹³ Ст. Новаковић, *Законски сјоменици*, 413—414, 457, 695; М. Динић, *Из дубровачкој архива 1*, 39, 41, 43, 45, 46, 49, 50, 73—75, 78—80, 82—84, 89; С. Мишић, *Историјска географија Србије у живицима св. Симеона и св. Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 99 (даље: С. Мишић, *Историјска географија Србије у живицима*).

¹⁴ Исто.

¹⁵ Ј. Трифуноски, *Средњовековна жупа Инојоштиа*, Годишен зборник 7, Скопје 1954, 31—40. На југоисточном крају града Сурдулице постоје остаци средњовековног града.

¹⁶ Вид. М. Благојевић, *Град и жупа — међе градској друштва*, Социјална структура српских градских насеља (12—18. век), Смедерево — Београд 1992, 74—78.

¹⁷ Д. Бојанић, *Фрајменити збирној појиса Видинској санџака из 1466. године*, *Miscellanea 2*, Београд 1973; М. Васић — О. Зиројевић — А. Стојановски, *Појис нишкој кадилука из 1498. године*, Споменик САНУ 131, књ. 7 (1992) 97—148; *Историја Ниша 1*, Ниш 1983, 108.

одвајала нишку област од Софијског санџака до села Космовца, а затим је граница ишла Сувом планином до села Извор. Нишавска област није била заокружена географска целина.

Жупа Морава, која се такође помиње у житију Светога Симеона, обухватала је данашњу Горњу Мораву и Изморник, односно долину Биначке Мораве са целим Њиланским подручјем.¹⁸ У ствари, Бинч и Изморник ће касније бити посебне жупе, а у ово време су биле две предеоне целине жупе Морава. У турском попису се помиње село Ве- лекинце, које припада Изморнику.¹⁹ Село постоји и данас и налази се на 5 km јужно од Њилана на левој обали Биначке Мораве. Ту и почиње Изморник и простире се у правцу североистока до доњег тока Криве реке.²⁰ Све ове жупе постоје током целог средњег века.

После 1282. године у састав српске државе ушли су и Жеглигово и Славиште, а помињу се у Грачаничкој повељи.²¹ Славиште је жупа која је обухватала данашњу Кривоаланачку област.²² Што се Жегли- гова тиче, оно се у повељи цара Стефана Душана из 1354. године на- води као *земља* Жеглиговска.²³ То би значило да је Жеглигово било нешто више у управном погледу од обичне жупе. Наиме, зна се да је *земља* обухватала више жупа, као на пример најпознатија Хумска земља, или на крају XII века Хвостанска земља. Тако је и *земља* Же- глиговска морала обухватати бар још једну жупу осим Жеглигова. Судаћи по каснијим догађајима и положају манастира Архиљевице, *земљи* Жеглиговској је свакако припадала и жупа Прешево. Можда је њој припадала и долина Пчиње која има жупски карактер, али у сачу- ваним изворима нема помена жупе на овом простору.

Поред напред наведених, по именима познатих жупа, у Југоис- точној Србији постојали су жупни предели где имена и жупска орга-

¹⁸ М. Благојевић, *Прејлед историјске географије средњовековне Србије*, Зборник ИМС 20 (1983) 71; А. Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, 6.

¹⁹ О. Зиројевић — И. Ерен, *Појис области Крушевца, Тојлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444—1446)*, ВГ 4 (1968) 398 (даље: О. Зиројевић — И. Ерен, *Појис области Крушевца, Тојлице и Дубочице*).

²⁰ М. Благојевић, *Источна граница Десџошовине од 1428. до 1439. године*, ИГ 1—2 (1995) 34 (даље: М. Благојевић, *Источна граница Десџошовине*).

²¹ Б. Живковић, *Грачаничка повеља*, Београд 1992, 63—99. Вид. критички приказ овог издања од М. Благојевића у ИГ 1—2 (1994) 106—110; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna 1858, 565 (даље: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*).

²² Ст. Новаковић, *Охридска архиепископија у почетку 11. века*, Глас СКА 76 (46), Београд 1908, 25 (даље: Ст. Новаковић, *Охридска архиепископија*); Ј. Трифуноски, *Где се налазио праг Славишћје?*, Гласник СГД 6-1, Београд 1976, 105—108.

²³ Ст. Новаковић, *Законски сјоменици*, 738.

низација нису посведочени у изворима. Такав је на пример пиротски крај. Пиротска котлина је засигурно била посебно управно подручје града Пирота. На то упућује и чињеница да је под турском влашћу Пирот био седиште истоимене нахије у саставу Софијског санџака.²⁴ У долини Струме, у широј околини данашње Дупнице, постојала је жупа у којој се наводи место Германеја (Церман).²⁵ Такође, као посебна област наводи се и Мрака, у којој су се налазили село Орехово и манастир Светог Николе.²⁶ Судаћи по значају који има као управно средиште, сигурно је и град Велбужд са околином представљао посебну управну јединицу. Такође је и Знепоље (данас Трнски крај у Бугарској) било посебна жупа или можда област.²⁷

Ако се на карти погледа распоред жупа и жупних предела у Југоисточној Србији, види се да су оне смештене на периферији ове области у долинама река Нишаве, Јужне Мораве, Бинч Мораве, Пчиње, Криве реке, Струме и Јерме. Жупе са све четири стране окружују централни део Југоисточне Србије, који је претежно планински (Сува планина, Чемерник, Варденик, Рујан, Козјак), па због тога није ни обухваћен жупском организацијом.

2. ЖУПЕ ШУМАДИЈЕ

Шумадија на истоку прелази у долину Велике Мораве, а на западу у долину Колубаре и својим централним положајем спаја суседне регије. Географска регија Шумадије се завршава на долинским развођима према Великој и Западној Морави, Колубари, Љигу и Дичини.²⁸ На истоветан начин географски ју је дефинисао још Вук Караџић одређујући њене границе од ушћа Колубаре Савом и Дунавом до ушћа Велике Мораве и затим Западном Моравом, Љигом и Колубаром.²⁹ Шумадија се састоји од ниске Шумадије на северу и високе на југу. Шумадијска греда на северу допире до Београда, а јужни крајеви се граниче са западним Поморављем. Шумадијска греда од Рудника до Калемегдана представља развође Колубарског и Великоморавског слива, а са ње се дижу шумадијске планине.³⁰

²⁴ О. Зиројевић, *Три турска њојиса у Софијском санџаку у 16. веку*, ИЧ 18 (1971) 271—275; Турски извори за бугарската историја 5 (1974) 137—152.

²⁵ Ст. Новаковић, *Охридска архиепископија*, 29.

²⁶ Данилови Настављачи, *Стара српска књижевност* 7, 49.

²⁷ Ст. Новаковић, *Охридска архиепископија*, 32.

²⁸ СР Србија 3, Београд 1985, 144 (даље: СР Србија 3).

²⁹ В. С. Караџић, *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела Вука Караџића 11/2, Београд 1986, 1150.

³⁰ Ј. Марковић, *Географске области СФРЈ*, Београд 1970, 194.

Ниска Шумадија се простире до Саве и Дунава на северу, на истоку до долине Велике Мораве и на западу до долине Колубаре, и токова Турије (притока Колубаре) и Луга (притока Јасенице) на југу. Висока Шумадија од Турије и Луга на северу, простире се до Љига и Дичине на западу, Западне Мораве на југу и Велике Мораве на истоку. Неки истраживачи су били мишљења да се за југозападну границу не може узети река Дичина, јер је сувише мали водоток који ништа не дели, па су ову границу водили до развођа речица Каменице и Чеменице, тако да и Таково припада Шумадији.³¹ Савремена географија је углавном прихватила овакву границу, а српска историографија је Шумадију посматрала у оквирима који су одређени и реком Дичином.³² Бројне антропогеографске студије о Шумадији и њеним становницима дају различита гледишта не само о обиму ове регије, већ и специфичностима појединих предела унутар ње.³³

У Шумадији се издвајају поједине мање области: Јасеница, Белица, Лепеница, Осаница које се простиру у сливовима истоимених река, затим Левач, Темнић (слив Каленићке реке), Качер (слив Качера, односно Љига), Гружа, Рача и Таково.³⁴ Рудник, Космај и Гледић су крајеви названи према планинама. Као посебна целина се издвајају Београдска посавина и Подунавље од ушћа Саве до ушћа Велике Мораве у Дунав.

У рељефу Шумадије истиче се серија површи изнад којих се дижу ниске острвске планине и широке долине усечене у површи. Шумадијске планине нису динарске по саставу, ни по правцу набирања, ни времену главног убирања, али не припадају ни правој родопској маси, са којом имају извесних сродности. Оне су за време маринских фаза Па-

³¹ М. С. Филиповић, *Таково*, СЕЗ 37 (1960), НПС књ. 37, 5, 13.

³² М. Динић, *Области централне Србије у средњем веку*, Археолошки споменици и налазишта у Србији 2, Београд 1956, 51—56 (даље: М. Динић, *Области централне Србије*); В Ђоровић, *Шумадија у нашој прошлости*, Шумадија у прошлости и садашњости, ур. Д. Ђорђевић, Суботица 1932, 17—22.

³³ П. Петровић, *Шумадија*, Гласник Етнографског музеја у Београду 26 (1963), 141—165; Ј. Ердељановић, *Етнологија краја о Шумадинцима*, СЕЗ 64 (1951); М. Недељковић, *Зајиси о Шумадији*, I, II, Београд 1996, 2000; и друге. О појединим пределима у оквиру Шумадије вид.: Т. Бушетић, *Левач*, СЕЗ 5 (1903); Р. Николић, *Околина Београда*, СЕЗ 5 (1903); С. Мијатовић, *Темнић*, СЕЗ 6 (1905); М. Ракић, *Качер*, СЕЗ 6 (1905); Т. Радојевић, *Лепеница*, СЕЗ 15 (1911); М. Драгић, *Гружа*, СЕЗ 22, НПС 10 (1921); Б. Дробњаковић, *Јасеница*, СЕЗ 25 НПС 13 (1923); Б. Дробњаковић, *Космај*, СЕЗ 46, НПС 26 (1930); С. Мијатовић, *Белица*, СЕЗ 56 НПС 30 (1948); П. Петровић, *Шумадијска Колубара*, СЕЗ 59, НПС 31 (1949); М. Филоповић, *Таково*, СЕЗ 75 НПС 37 (1957).

³⁴ Ј. Марковић, *Географске области СФРЈ*, Београд 1967, 195 (даље: Ј. Марковић, *Географске области СФРЈ*); СР Србија 3, 144.

ратетиса представљале јужнопанонски архипелаг. Шумадијске планине од југа ка северу су: Гледићке планине (922 m), које су у суштини висораван, Котленик (748 m), Јухор (773 m), Рудник (1132 m), који представља хидрографски чвор Шумадије, Црни врх (707 m), Венчац (658 m), Букуља (696 m), Космај (628 m) и Авала (511 m). На шумадијским планинама и испод њих развијена је серија површи.³⁵ Рељеф Шумадије карактеришу брежуљци, типске заравни са краћим и нижим долинама и нижим острвским планинама. Долине су углавном кратке и плитке, а Моравине притоке су дуже од Колубариних. Главни водотокови Шумадије се разилазе са Рудника као хидрографског чвора, па отичу према Великој Морави: Раља, Јасеница, Лепеница, Осаница, Белица, Лугомир и Каленићка река, Гружа се улива у Западну Мораву, Љиг и Турија у Колубару, а Топчидерска река у Саву.³⁶

У Шумадији влада умереноконтинентална клима, са знатним микроклиматским разликама, а колебање температуре може бити знатно. Ипак, нема екстремних зима и лета, а карактерише је дуга топла јесен. Падавине су веће на шумадијским планинама. У педолошком саставу земљишта заступљене су гајњача, чернозем и смоница, што ствара погодне услове за земљорадњу.³⁷

Захваљујући свом погодном рељефу, Шумадија спада у изузетно комуникативне крајеве без великих природних препрека. Ова чињеница је знатно утицала на историјску прошлост овог простора. У прошлости Шумадија је била прекривена бујним шумама са богатом фауном у њима. Овај назив није постојао у средњем веку. Потиче из новог века и настао је од некада непрегледних и густих храстових шума које су забележене на овом подручју у доба Турака, па и током XIX века.³⁸ На простору данашње Шумадије у средњем веку је постојала шума Ломница, која се вероватно простирала северно и североисточно од Рудника.³⁹ Њу помиње Мавро Орбин, када каже да је цар Душан очекујући напад угарске војске са севера, одлучио да се повуче јужно од Дунава на један дан хода *иза једне велике и јусије шуме јуне ојромној и дебелој дрвећа, зване Ломница и Рудник*.⁴⁰ Ако се овај Орбинов податак прихвати, онда је ова шума опстала од средине XIV века, све до следећег

³⁵ Ј. Марковић, *Географске области СФРЈ*, 196—197.

³⁶ Исто, 199.

³⁷ Исто, 200.

³⁸ М. Ђ. Милићевић, *Из својих усјомена*, ГНЧ 14, Београд 1894, 100; О. Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у јодини 1829*, Београд 1983, 135.

³⁹ А. Крстић, *Град Некудим и некудимска власт*, Београд 2007, 100—101.

⁴⁰ М. Орбин, *Краљевство Словена*, Зрењанин 2006, 36—37.

помена средином XVI века. Наиме, 1553. године, идући за Цариград, Антун Вранчић се пролазећи кроз Србију обрео у селу Ливади, *ишо лежи на њошоку Јасеници (Jaszenica) и у шуми Ломници (Lomnica)*.⁴¹ Ова шума, која је опстала од средњег века, могла је у XVII веку чинити географско језгро за нови назив целе области назване Шумадија. Иначе, први помен овог назива потиче из 1713. године, када се јавља као нахија Шумадија, а затим 1717. године, када је забележено да је Београдска митрополија добила 107 гроша од Шумадије.⁴²

У средњем веку Шумадија је била знатно насељенија, а у оним деловима који су припали српској држави дошло је до формирања жупске организације већ током XII века. Још 1150. године, Јован Кинам, говорећи о походу цара Манојла Комнина на Србе, каже да се ромејска војска од Ниша упутила *њреко земље зване Лугомир* према Сави.⁴³ Ово је први помен жупе Лугомир у писаним изворима. Југоисточни део Шумадије српској држави је прикључио велики жупан Стефан Немања. Сам Немања у Хиландарској повељи у набрајању шта је *обновио* од своје *деговине*, на крају наводи Левач, Белицу и Лепеницу.⁴⁴ Архиепископ Сава у биографији свога оца наводи Левач и Белицу.⁴⁵ Оба извора говоре о територијама које је Немања задржао после битке на Јужној Морави 1190. године.⁴⁶ У Жичкој повељи, поред поседа, Стефан Првовенчани је одредио и жупе у којима половина *њошовској и земљано њошовској бира* треба да припадне цркви Светог Спаса. Поред осталих, овде се наводе и жупе Лепенице обе, Белица, Левач и Лугомир.

Левач је обухватао горњи ток Лугомира и Темнић, а помиње се и у Жичкој повељи као жупа која је потчињена у духовном погледу Жичкој епархији.⁴⁷ Деспот Стефан Лазаревић је 1405. године у Левчу даровао село Јабучје деспотици Евпраксији (Јефимија), а она га је поклонила Хиландару. Ово село је у доба кнеза Лазара држао као пронију Младен Псисин.⁴⁸ Деспот Стефан Лазаревић је 1411. године приложио Хилан-

⁴¹ Р. Matković, *Putovanje po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU 71 (1884), 22.

⁴² Д. Ј. Поповић, *Грађа за историју Београда 1711—1739*, Споменик СКА 78 (61/2), Београд 1935, 41, 58.

⁴³ ВИНЈ IV, 26—38.

⁴⁴ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 4.

⁴⁵ В. Ђоровић, *Сјиси Св. Саве* 1, Београд 1928, 152.

⁴⁶ С. Мишић, *Историјска географија Србије у живицима*, 96—97.

⁴⁷ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 11.

⁴⁸ Ст. Новаковић, *Законски синоменици*, 461—462. Вид. ново издање А. Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића деспотици Евпраксији*, ССА 1 (2002) 131—144. Убицира село Јабучје у предграђу Крагујевца, што би морао бити простор жупе Лепенице. На овај начин жупа Левач постаје двоструко већа од свих осталих!?

дару села у Левчу Бдчино и Церницу.⁴⁹ То су данас Бачина и Церница у Темнићу.⁵⁰ То значи да је жупа Левач, поред горњег слива Лугомира, обухватала и Темнић. У Жичкој повељи, као духовно потчињена жупа, наводи се и Лугомир. Ова жупа је обухватала доњи слив истоимене реке.⁵¹ Жупа Лепеница се у развијеном средњем веку поделила на Горњу и Доњу према сливу истоимене реке. После реформе државне управе у Деспотовини, на овом простору је створена Лепеничка власт, за коју нисмо сигурни да ли је обухватала још нешто осим жупа Горња и Доња Лепеница. За живота деспота Стефана (1427) Лепеница није претворена у власт, јер у повељи деспота Ђурђа Вуковића великом челнику Радичу потврђују му се и два села у жупи Лепеници.⁵² У истој повељи се помиње Некудимска власт. Међутим, 1458. године велики логотет Стефан Ратковић добија три села у Лепеничкој власти.⁵³

Жупа Белица је обухватала слив истоимене реке и такође је била потчињена духовно Жичкој епархији.⁵⁴ Кнегиња Милица је са синовима 1395. године потврдила Светом Пантелејмону село Трнаву у Белици (данас Трнава код Јагодине).⁵⁵ У самој Јагодини (Јагодна) 1399. и 1411. године Стефан Лазаревић је издавао повеље.⁵⁶ Дакле, жупе које се помињу у Немањино време као територије које је он припојио српској држави, одржале су се у континуитету до почетка XV века, када су постепено почеле да се уводе власти.

Жупа Јасеница се не помиње у изворима, али је у Јасеници лежао Некудим на ушћу Кубршнице у Јасеницу, у атару села Придворице, где има рушевина.⁵⁷ Ту је постојао владарски двор, где је деспот Ђурађ 1428. године потврдио повластице Дубровчанима.⁵⁸ Ту је било седиште Некудимске власти, где је челник Радич добио у Церовцу село Халае, а велики логотет Стефан Ратковић је добио село Церовац (да-

⁴⁹ Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 465.

⁵⁰ М. Динић, *Обласћ централне Србије*, 58.

⁵¹ Исто, 59.

⁵² Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 334.

⁵³ F. Rački, F. Rački, *Prilozi za sbirku srpskih i bosanskih listina*, Rad JAZU 1 (1867), 156 (даље: F. Rački, *Prilozi*). Убикацију ових села вид.: С. Мишић, *Поседи великој лојојетџа Сџефана Рајковића*, Моравска Србија — историја, култура, уметност, Крушевац 2007, 10 (даље: С. Мишић, *Поседи великој лојојетџа*).

⁵⁴ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 13.

⁵⁵ Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 518.

⁵⁶ Исто, 59.

⁵⁷ М. Динић, *Обласћ централне Србије*, 59.

⁵⁸ Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 236.

нас истоимено код Смедеревске Паланке).⁵⁹ Тешко је одгонетнути када је формирана Некудимска власт.

Жупа Борач, која је добила име по истоименој тврђави, а обухватала је долину Груже, први пут се помиње у Жичкој повељи. Поред града Борча у овој жупи се налазио и град Честин. У време деспота Борач је постао седиште власти, која је била суседна Лепеничкој. У Борачкој власти велики логотет Стефан Ратковић је држао села Старче и Врбову са црквом Светог Николе.⁶⁰ Старче више не постоји, а Врбова би могла бити данашња Доња Врбова југозападно од Враћевшнице, на горњој Гружи, на самој граници са Острвичком власти.⁶¹ Северозападно од Борча налазило се село Бело Поље, где се 1427. године затекао деспот Стефан Лазаревић. Југозападно и западно од жупе Борач, налазила се средњовековна жупа Морава, која се простирала на десној обали Западне Мораве, низводно од ушћа Ибра. У њој се помињу следећа насеља: Чрњава са Серчом, Брестница са тргом и Сибница са Округлом.⁶² Серча је данас истоимено село код Крајева, трг Бресница је данас село Бресница, а Сибница је истоимено село.⁶³ Ова села су била у саставу жичког властелинства. Жупе Мораву и Борач делила је планина Котленик, која је такође припадала Жичи.⁶⁴

Град и рударско насеље Рудник имали су своју управну територију још у доба Немањиха. Главна тврђава ове области била је Острвица, северозападно од Рудника, која је у време Деспотовине била седиште власти и обухватала је и Рудник.⁶⁵ У повељи деспота Ђурђа Вуковића великом челнику Радичу потврђују му се поседи у *Руднику мейохоу* и то села Бедућа, Продановци, Каменица, Шумени и село власи Воиковци.⁶⁶ Из овога се јасно види да Рудник има своје управно подручје у коме се налазе и побројена насеља. Руднику је припадала и Сребреница у долини истоимене речице, коју је војвода Никола Зојић приложио Светом Пантелејмону са црквом Светог Николе у њој.⁶⁷ У Острвичкој власти Стефан Ратковић је имао село Стрмово, а после пораза Михаила Анђе-

⁵⁹ F. Rački, *Prilozi*, 156; С. Мишић, *Поседи великој лојоџеџи*, 11—12.

⁶⁰ F. Rački, *Prilozi*, 156.

⁶¹ С. Мишић, *Поседи великој лојоџеџи*, 11.

⁶² F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 11.

⁶³ М. Динић, *Обласи централне Србије*, 60.

⁶⁴ Г. Шкриванић, *Жичко епархиско власићелинство*, ИЧ 4 (1952—1953)164—165; Г. Томовић, *Жупа Морава и нахија Морава*, 41—42.

⁶⁵ М. Динић, *Обласи централне Србије*, 62.

⁶⁶ Ст. Новаковић, *Законски синоменици*, 335.

⁶⁷ Исто, 519.

ловића добио је и Гунсановце и Марановац, која су потом дата војводи Марку Алтомановићу.⁶⁸ Село Стрмово је несумњиво истоветно са селом Стрново које је пописано у турском дефтеру 1532. године. Данас би то могло бити Стрмово између Венчана и Барошевца.⁶⁹ То би значило да се Островичка власт спуштала до долине Љига и Колубаре.

Островичка и Борачка власт се помињу и у повељи деспота Ђурђа Вуковића и сина му деспота Лазара градачком митрополиту Венедикту. Њему су поклонили цркву у Враћевштици и села у Островичкој власти: Враћевштицу, Белућу и Осјаке, а у Борачкој власти: Другу Враћевштицу, Граховац и Коњушу.⁷⁰ Данашња Враћевшница настала је спајањем обе Радичеве, а налази се у горњем току Груже, североисточно од Доње Врбаве, а граница између Борачке и Островичке власти ишла је између ове две Враћевшнице. То значи да се Борачка власт пружала на север до горњег тока Груже, а од леве обале ове реке почињала је Островичка власт. Село Коњуша се налази југозападно од данашње Враћевшнице. Између Кутлова и Коњуше ишла је граница између Борачке и Лепеничке власти. У Островичкој власти село Белућа је данашња Црнућа у близини Враћевшнице, а Осјаци су се очували у имену Осјачког потока који тече кроз Црнућу.⁷¹ Судаћи према селу Страгари, у изворишном делу Јасенице Островичка власт се граничила са Некудимском власти. Она се на север простирала најдаље до тока потока Пештан, а на запад до горњег тока Љига (Качер).

Жупа Љиг, која је обухватала горњи и средњи ток истоимене реке, помиње се 1392. године као део Мачванске бановине. У доњем току Љига налазила се жупа Пепељевац, чије се име очувало у истоименом селу на доњем Љигу. Западно од жупа у долини Љига лежала је мала жупа Топлица (1392, 1426), која се формира око истоимене речице, десне притоке Колубаре.⁷²

Северно од Јасенице, касније Некудимске власти, простирала се жупа и земља Кучево.⁷³ Први помен Кучева везује се за ктиторски натпис босанског бана Кулина који је пронађен у селу Мухашиновићи код Високог, а у коме се каже да је храм подигнут када је бан *ѝленио кучевско*

⁶⁸ F. Rački, *Prilozi*, 156—157.

⁶⁹ А. Аличић, *Турски катасџарски њојис неких њодручја Зајадне Србије 15. и 16. века 1*, Чачак 1984, 13 (даље: А. Аличић, *Турски катасџарски њојис 1*); С. Мишић, *Поседи великој лојоџејџа*, 11.

⁷⁰ Ст. Новаковић, *Законски сџоменици*, 755—756.

⁷¹ С. Мишић, *Поседи великој лојоџејџа*, 17.

⁷² М. Динић, *Обласџи ценџиралне Србије*, 63.

⁷³ О простирању нахије Кучево вид. А. Крстић, *Кучево и Железник у свејџлу османских дефџџера*, ИЧ 49 (2002), Београд 2003, 139—162 (даље: А. Крстић, *Кучево и Железник*).

Загорје.⁷⁴ То се сигурно десило после 1183. године, у време ратова између Угарске и Византије. Кучево се поново помиње у једном дубровачком документу 1359, када је *in Selesnich in Chuseina* кнез Војислав Војиновић конфисковао неко олово Гргу Скринићу.⁷⁵ Велики челник Радич је у Кучеву добио нека насеља у посад, а 1439. летописац је забележио да *йлени Мураји Кучево и йрими Смедерево*.⁷⁶ Дакле, Смедерево је у Кучеву, као и рудници Железник и Рудишта, који су се налазили у кучевском Загорју. Његово сврставање у Кучево говори у прилог чињеници да је Кучево крајем XII и почетком XIII века могло имати статус *земље*. У време српског освајања ове територије (1292) архиепископ Данило II доследно говори о *земљи* Браничево, па можемо закључити да се до краја XIII века име *земље* Браничево проширило и на *земљу* Кучево. Ово је допринело претходно постојање Браничевско-кучевске бановине и касније постојање Браничевске епископије и митрополије.⁷⁷ Кучеву је на северу граница била Дунав, а на истоку Велика Морава. На југу границу су чинили река Јасеница и Кубршница, па Велики Луг и Милатовица, а на запад је допирало до Гроцке на Дунаву, па на југ обухватајући Космај и слив реке Турије, преко Кљештевице до Милатовице.⁷⁸

После подизања Смедерева 1430, на територији Кучева организована је Смедеревска власт. У њој је 1457. године ризничар Радослав добио од деспота Лазара Бранковића села Глумице и Полатну.⁷⁹ У овој власти поседе је добио и велики логотет Стефан Ратковић 1458, и то: села Брахолинац и Козомери.⁸⁰ Осим села Глумица, остала се наводе у турском дефтеру у нахији Кучево.⁸¹ То значи да је Смедеревска власт обухватала велики део Кучева, вероватно и цело, и да се на југу граничила са Некудимском власти.

На северозападу и западу од Кучева простирала се територија која је припадала управном подручју града Београда и која је углавном била под влашћу Угара, изузев у доба деспота Стефана Лазаревића.

⁷⁴ Г. Томовић, *Морфологија ћириличких најпјиса на Балкану*, Београд 1974, 35.

⁷⁵ К. Јиречек, *Сјоменици српски*, Споменик СКА 11 (1892), 32—33 (даље: К. Јиречек, *Сјоменици српски*).

⁷⁶ Љ. Стојановић, *Сјари српски хрисовуљи*, 3—4; С. Мишић, *Територијална организација Браничева (12—15. век)*, Браничево кроз војну и културну историју Србије 1, св. 3, Пожаревац 2006, 11—18 (даље: С. Мишић, *Територијална организација Браничева*).

⁷⁷ Исто, 14—15.

⁷⁸ Исто, 17.

⁷⁹ М. Lascaris, *Actes Serbes de Vatopedi*, Byzantinoslavica VI (1936), 183 (даље: М. Lascaris, *Actes serbes de Vatopedi*).

⁸⁰ Ф. Раčki, *Prilozi*, 156.

⁸¹ А. Крстић, *Кучево и Железник*, 149.

О АУТОРУ

Синиша Мишић (1961).

Завршио је Педагошку академију у Неготину 1980, а затим отишао на одслужење војног рока. На Филозофском факултету у Београду дипломирао је 1985, а 1986. радио као библиотекар на Одељењу за историју. За асистента приправника на истом одељењу изабран је 1987. Магистрирао је 1990. тезом *Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији*, и исте године изабран је за асистента. Докторирао је 1994. дисертацијом *Хумска земља у средњем веку* на Филозофском факултету у Београду. Дисертација је објављена као књига 1996. и награђена из фонда Радован Самарцић. За доцента је изабран 1995, ванредног професора 2002. и редовног 2008. године. Проучава однос друштва и природне средине у средњовековним српским земљама, социјалну и управну структуру друштва, као и историју привреде и насеља. Радио је као гостујући професор на Филозофском факултету на Палама (1996–2001), Филозофском факултету у Нишу (2005–2012) и на Географском факултету у Београду (2003–2005), где је основао Катедру за историјску демографију. Основач је и управник Центра за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета у Београду.

Књиге: *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996; *Југоисточна Србија средњег века*, Врање 2002; *Светлоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003 (коаутор Т. Суботин Голубовић); *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007; *Студије о средњовековном Полимљу*, Ниш 2012; *Србија 1217. Насићанак краљевине*, Београд 2016 (коаутор Р. Радић). Писац је универзитетског уџбеника *Историјска географија српских земаља од 6. до половине 16. века*. Редактор је *Лексикона Радова и Ђурова средњовековних српских земаља*, Београд 2010. Објавио је више од 150 студија, чланака, расправа, приказа и других прилога, као и већи број историјских карата. Учесник је и организатор већег броја научних скупова у земљи и иностранству.

Важнији радови:

Поход султана Мусе на Десноловину 1413. године и источна српско-штурска граница (1987); *Поседи манастира Светио Петра Коришкој* (1989); *Гајење и прерада лана и конојље у Србији 14–16. века* (1994); *Лов у средњовековној Србији* (1995); *Историјска географија у живијима св. Симеона и св. Саве* (1998); *Земља у држави Немањића* (1999); *Косаче – јосиода хумска* (2002); *Територијално-ујравна организација Полимља (12–14. век)* (2003); *Краљ Симеон*

фан Урош II Милутићин и Бујари (2004); Насељеност Полимља у средњем веку (2006); Поседи великој лојошеји Стефана Рајковића (2007); Српско-бујарски односи на крају 13. века (2009); Жупа и нахија Сенице у средњем веку (2009); Законске одредбе о власима у њовељама Немањића (2010); Тојлица у титиули великој кнеза Вукана Немањића (2011); Никава – зајонейна обласћ Јована Кинама (2012); Заселци у средњовековној Србији (2013); Оснивање Злейовске епископије 1347. године (2014); Српска породица у њозном средњем веку (2015); Сеоске међе у средњовековној Србији (2015); Село и жупа у средњовековној Србији (2017).

САДРЖАЈ

I УПРАВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА

1. Жупе југоисточне Србије 7
2. Жупе Шумадије 11
3. Жупе Поморавље и Дубравница 20
4. Територијална организација Браничева 27

II ПОЛИТИКА И ЦРКВА

1. Од земаљског кнеза до кнеза Срба 37
2. Кнегиња Милица и Лазарево наслеђе 47
3. Манастирски поседи у доба Лазаревића 53
4. Топонимија у запису Инока из Далше 59

III НАСЕЉА

1. Пирот под српском влашћу 65
2. Болван у средњем веку 73

IV КРАЈИШТА И ГРАНИЦЕ

1. Петрушко и Липовачко крајиште 77
2. Поход султана Мусе и источна граница Деспотовине 86
3. Обнова Деспотовине и њене границе 100

V ПОСЕДИ И САОБРАЋАЈ

1. Поседи великог логотета Стефана Ратковића 113
2. Саобраћај на Дунаву и притокама 123

Списак скраћеница 133

Библиографија 135

Именски индекс 137

Географски индекс 141

О аутору 151